

Tu kiedyś stała bóżnica z ptasią dzwonnica topoli...”
(Jerzy Ficowski, *Egzekucja pamięci*)

ZAPOMNIANA, DREWNIANA BÓŻNICA W WYSOKIEM MAZOWIECKIEM

Karol Głębocki

Wysokie Mazowieckie 2007

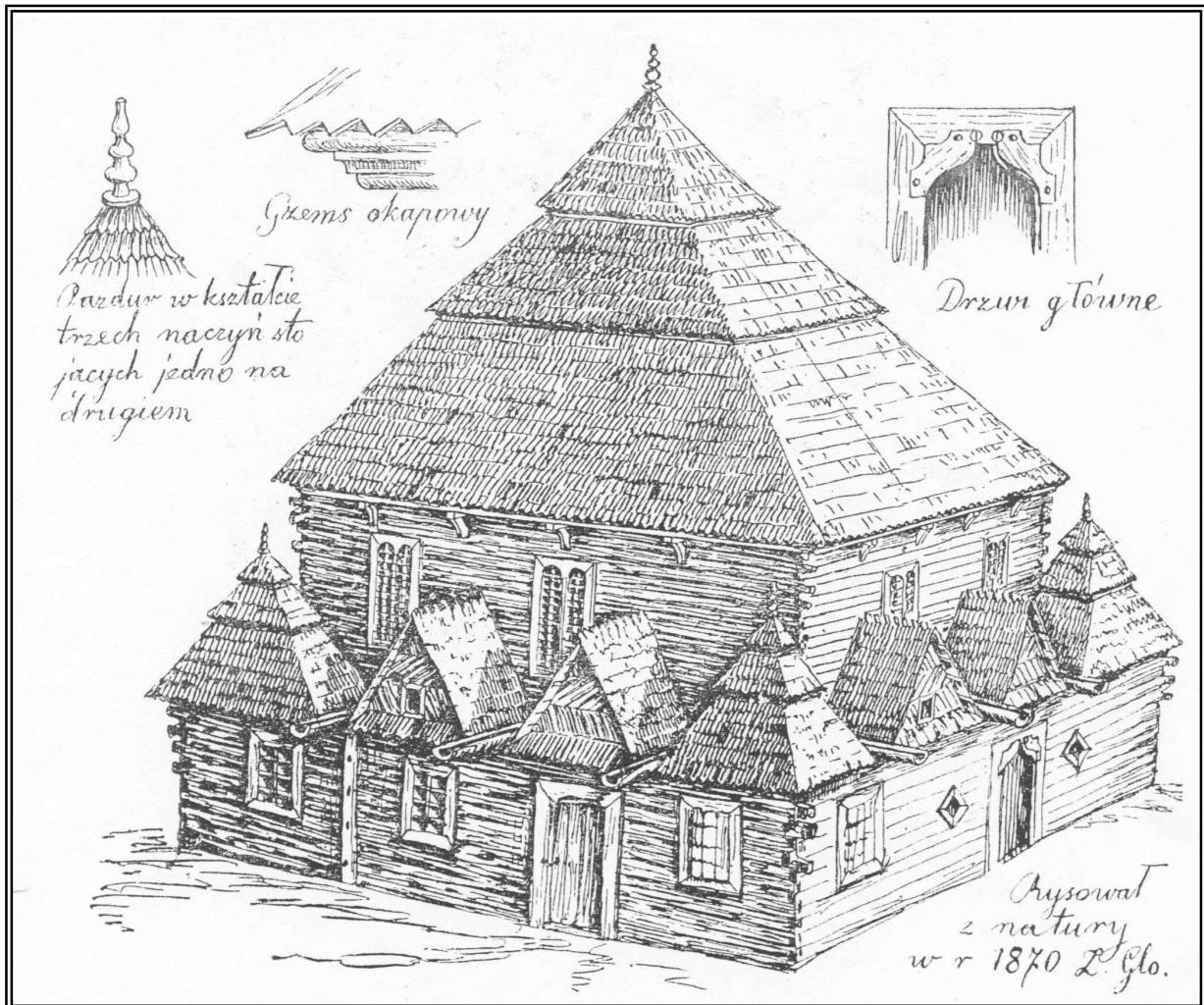
Obiekty sakralne wyznawców religii mojżeszowej na przestrzeni stuleci często zmieniały swoją nazwę. Obowiązującymi hebrajskim nazwami żydowskiego domu modlitwy był: Beth Hakneseth (Dom Zgromadzeń) oraz Beth Ha Midrasz (Dom Studiów Religijnych). Ich odpowiednikami na ziemiach polskich były głównie: bóżnica, szkoła oraz dom modlitwy, przyszkółek. Duża ilość określeń na żydowski obiekt sakralny miała swoje przyczyny w jego programowej wielofunkcyjności. Bóżnica, prócz funkcji religijnej, była także miejscem nauczania Pisma Świętego i ośrodkiem władz administracyjnych gminy żydowskiej. Stanowiła też centrum społeczne i integracyjne skupiska żydowskiego. Przepis talmudyczny wymagał, aby funkcjonowanie synagogi, czy domu modlitwy było uzależnione od zgromadzenia się w obrębie społeczności żydowskiej co najmniej 10 dorosłych Żydów, tzn. takich którzy ukończyli 13 lat i zdali „egzamin pełnoletniości” Bar Micwa.

„Każde miasteczko na przestrzeni dawnej Polski posiadało starą typową drewnianą bóżnicę, mniej lub więcej ozdobną, wówczas ani archeolodzy i badacze przeszłości, ani malarze zabytków tych nie fotografowali ani rysowali. (...) Spostrzegłszy ten brak, usiłowałem go naprawić w roku 1870 odrysowałem najstarszą bóżnicę na Podlasiu w miasteczku Wysokiemazowieckie, której widok w kilka lat później podałem w Kłosach. Pierwsza w Wysokiem-mazowieckiem, niewątpliwie pochodziła z wieku XVI-go, żydzi bowiem kahalni utrzymywali, że ma lat 350 (...)” – pisał Zygmunt Gloger.¹

Dziś wiemy, że budowa bóżnicy w Wysokiem Mazowieckiem rozpoczęła się w pierwszej ćw. XVIII wieku. Wizytujący miejscową parafię w 1723 roku, biskup łucki Stefan Bogusław Rupniewski, zanotował w swoim sprawozdaniu, iż w na terenie miasta znajdowało się około 10 starozakonnych, którzy

¹ **Z. Gloger**, *Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce*, t. 1, Warszawa 1907, s. 24; *Kłosy*. 1874, T. XIX, nr 417, s. 23-24.

wybudowali przed rokiem bóżnicę.² Jej budowa zatem rozpoczęła się zapewne parę lat wcześniej. Bóżnica w Wysokiem Mazowieckiem należała do najwybitniejszych przykładów architektury żydowskiej nie tylko na Podlasiu.

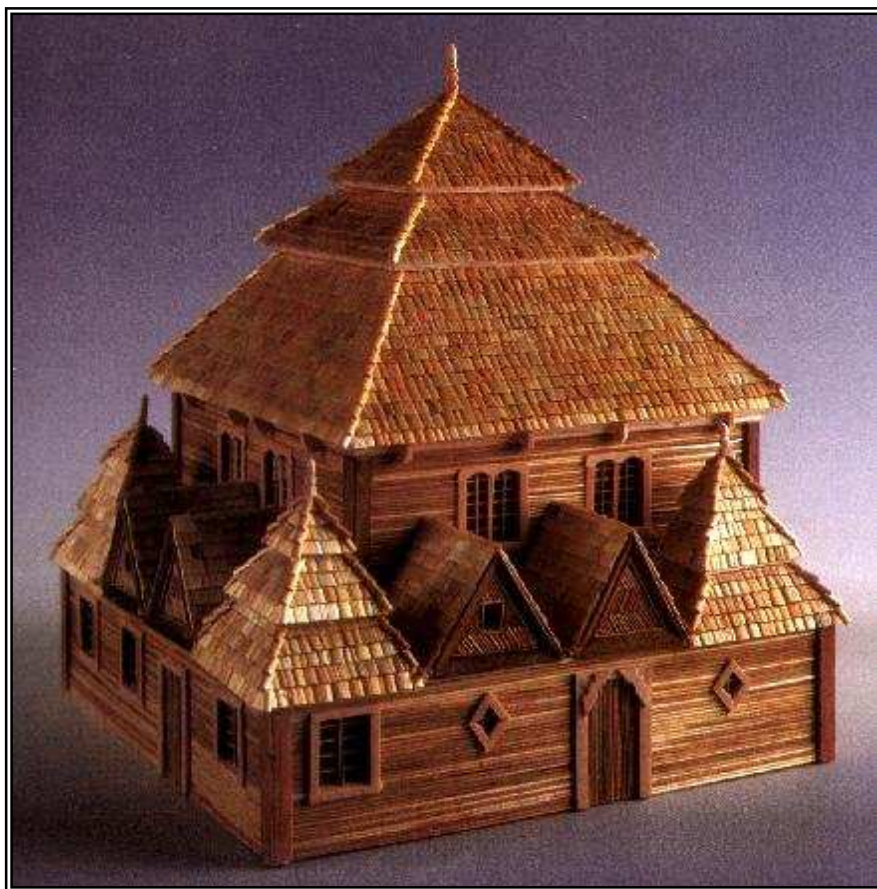

Rysunek 1. Wysokie Mazowieckie. Bóżnica drewniana 1722-1871. Rys. Z. Gloger - stan z 1870 roku. (Z.Gloger, *Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce*, t. 1, Warszawa 1907, s. 24; *Kłósy* 1874, T. XIX, nr 417, s. 23-24.)

Brak materiałów źródłowych nie pozwala uchwycić przebiegu jej wznoszenia. Muszę zatem ograniczyć się jedynie do przypuszczeń. Budowa nowych bóżnic uwarunkowana była licznymi przepisami kościelnymi,

² *Archiwum Diecezjalne w Łomży, Zespół Parafialny I, sygn. 615, Wizytacja biskupia 1723r; W. Jemielity, Ośrodki religijne i ludność wyznania mojżeszowego we wschodnim rejonie Królestwa Polskiego, Łomża 2003, s. 85; K. Głębocki, Dzieje obszaru parafii Wysokie Mazowieckie do końca XVIII wieku, Białystok 2003, s. 51, 80 (praca mgr).*

prawnymi i lokalnymi. W Polsce przedrozbiorowej generalne zasady stanowił właściciel miasta. W miastach prywatnych, właściciele bardzo cenili sobie doświadczenie handlowe i bankierskie osadników żydowskich, Żydzi mogli osiedlać się tu bez większych przeszkód. Kiedy byli zainteresowani, aby Żydzi osiedlili się w ich włościach, to kościół nie miał w tym względzie wiele do powiedzenia. A zatem, pozwolenie na budowę bóżnicy w Wysokiem Mazowieckiem wydał ówczesny właściciel miasta Jan Stanisław Kątski (zm.1728r.) Być może przekazał też Żydom bezpłatnie budulec na wznoszoną świątynię, który zakupił zapewne z pobliskiego boru mazurskiego. Bóżnica zbudowana była ze starodrzewu smolnego, obciosanego toporem w kostkę doszczętnie z bielu, bez użycia gwoździ. Przy jej wznoszeniu udział wzięło wielu żydowskich specjalistów.

Rysunek 2.
Wysokie Mazowieckie. Rekonstrukcja drewnianej bóżnicy z lat 1722-1871. (Moshe Verbin, *Wooden Synagogues of Poland in the 17 and 18 Century.*)

Przepisy Talmudu nakazywały orientowanie bóżnic ścianą ołtarzową w kierunku wschodnim, a także takie jej zlokalizowanie, aby obiekt ów górował nad dachami żydowskiej dzielnicy. Inny z przepisów domagał się, aby bóżnica usytuowana była w bliskości zbiornika wodnego. Bliskie sąsiedztwo zbiornika wodnego miało zabezpieczyć obiekt przed spalaniem. Bóżnica w Wysokiem Mazowieckiem znajdowała się w rejonie ul. Krzywej (Zarzeczej) – obecnie Żwirki i Wigury – na południe od rynku targowego, w pobliżu rzeki Brok.³

Trójkondygnacyjna, uskokowa budowla, wzniesiona została na rzucie kwadratu – „(...) *jak bróg piastowski na starożytnych pieczętkach spotykany i dach ma również brogowy czyli piramidowy, tylko potrójny i więcej stromy*”.⁴ Pokryta była tradycyjnie gontem, dach wsparty był na wysuniętych gzymsach chroniący przed wilgocią zasadniczy zrąb budynku. Sala główna zagłębiona była w stosunku do przedsionka. Okna sali głównej były bliźniacze, zakończone półkoliście. Z dwóch stron bóżnicy przylegały parterowe pomieszczenia dla kobiet, którym według rytuału starozakonnego nie wolno było modlić się w jednej nawie z mężczyznami.⁵ Pomieszczenia te zajmowały całą szerokość budynku, przykryte były siedmioma oddzielnymi daszkami, imitując siedem małych świątynek (dla Żydów liczba 7 symbolizuje siedem oczu Jahwe), stykających się dwuspadowymi bądź czterospadowymi daszkami. „*Konstrukcja nie różniła się od dachów starych domków mieszczkańskich, zwróconych szczytami do ulicy i tak gęsto zabudowanych, że woda spływała do przedzielających je wspólnych rynien drewnianych, wysuniętych mocno na ulicę. To też ogólna sylwetka każdego z tych dwóch boków bóżnicy wysokiej robiła uderzające wrażenie połączeni starożytnego i arcypolskiego drewnianego miasteczka...*” – pisał Z. Gloger.⁶

³ Zob. J. Kryński, *Wysokie Mazowieckie. Monograficzny zarys dziejów*, Wysokie Mazowieckie 1992, s. 34; W. Jemielity, *Ośrodki religijne...*s. 39.

⁴ Z. Gloger, *Budownictwo...*, s. 25.

⁵ Por. M i K Piechotkowie, *Bramy nieba - bóżnice drewniane*, Warszawa 1996.

⁶ Z. Gloger, *Budownictwo...*, s. 25.

Wejście do głównej sali męskiej znajdowało się od strony zachodniej, od strony południowej znajdowało się dodatkowe wejście zewnętrzne dla kobiet.

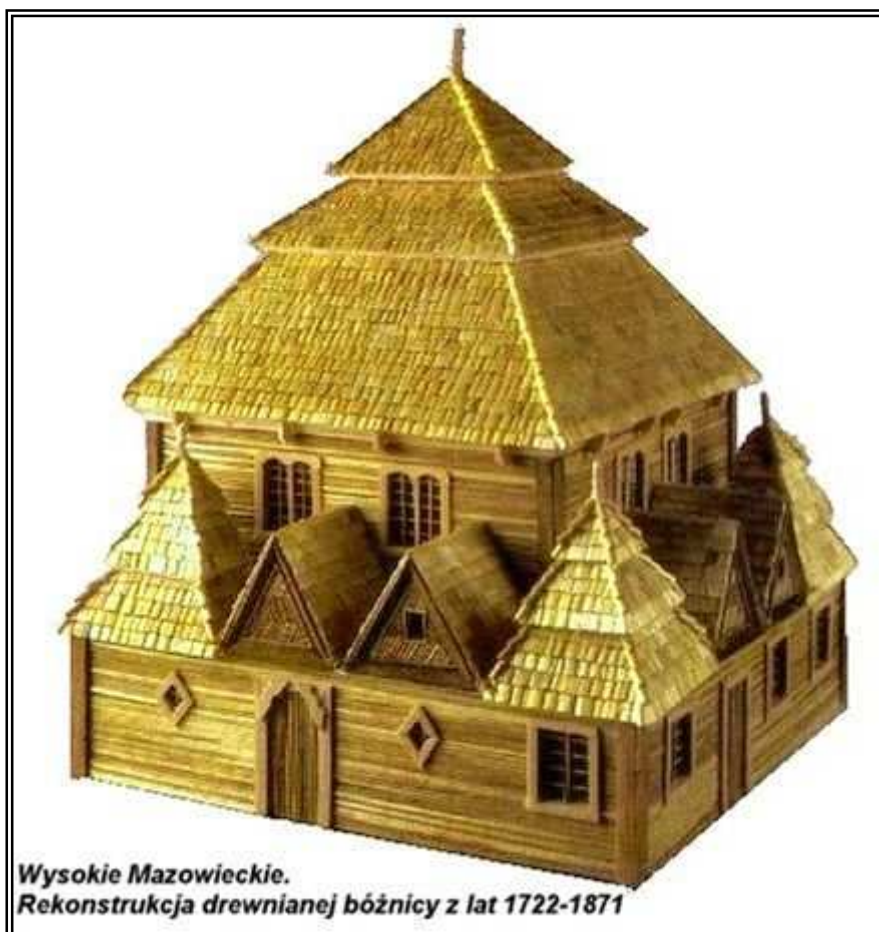
Brak źródeł uniemożliwia bliższe opisanie wnętrza bożnicy wysockiej. Na pewno we wschodniej stronie bożnicy, zgodnie z przepisami Talmudu, usytuowany był Aron Ha Kodesz, w którym przechowywano święte rodaje, czyli zwoje Tory. Miejsca, w których przechowywano Torę przesłonięte były – wzorem innych bóżnic – bogatą, zdobioną zasłoną zwaną parochetem, tzw. lambrekinem. Znany badacz polskich judaików Tomasz Wiśniewski charakteryzując i opisując bóżnice Podlasia pisał: *„Ołtarz, najczęściej w obiektach drewnianych był pięknie zdobiony licznymi detalami i symbolami lwów, korony, orła, lewiatana i innych zwierząt biblijnych, a także licznymi detalami roślinnymi (...). Przed szafą ołtarzową stały flankujące ją świeczniki, najczęściej siedmioramienne (menory).⁷ Należy zatem przypuszczać, że podobnie wyglądało wnętrze bożnicy w Wysokiem Mazowieckiem. Naprzeciw Aron Ha Kodesz usytuowana była centralnie bima, na której odbywało się uroczyste odczytywanie Tory i komentowanie pisma. W bóżnicach Podlasia, bima znajdowała się podobnie jak w innych synagogach polskich, na osi wschód-zachód, centralnie w środku. Bima w szczególności w drewnianych bóżnicach była zdobiona bogatą snycerką i freskami.⁸*

Żydowska świątynia należała do najpiękniejszych drewnianych budowli w mieście, a może i na Podlasiu. W 1858 roku bóżnica była w stanie średnim i koniecznie potrzebowała reparacji.⁹ Bóżnica została rozebrana w 1871 roku z powodu złego stanu technicznego, ponieważ była całkowicie spróchniała i groziła zawaleniem.

⁷ T. Wiśniewski, *Bóżnice Białostoczczyzny*, Białystok 1992, s. 53.

⁸ Ibidem, s. 54.

⁹ W. Jemielity, *Ośrodki religijne...*s. 39.

Rysunek 3. Wysokie Mazowieckie. Bóżnica drewniana 1722-1871. Rekonstrukcja drewnianej bóżnicy z lat 1722-1871 na podstawie: M. Verbin, *Wooden Synagogues...*

BIBLIOGRAFIA:

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

1. Archiwum Diecezjalne w Łomży
Zespół Parafialny I, sygn. 615, Wizytacja biskupia 1723r;

ŹRÓDŁA DUKOWANE

1. Gloger Z., *Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce*, t. 1, Warszawa 1907.
2. *Kłosa*. 1874, T. XIX, nr 417.

OPRACOWANIA I MONOGRAFIE

1. Głębocki K., *Dzieje obszaru parafii Wysokie Mazowieckie do końca XVIII wieku*, Białystok 2003, s. 51, 80. (praca mgr).
2. Jemielity W., *Ośrodki religijne i ludność wyznania mojżeszowego we wschodnim rejonie Królestwa Polskiego*, Łomża 2003.
3. Kryński J., *Wysokie Mazowieckie. Monograficzny zarys dziejów*, Wysokie Mazowieckie 1992.
4. Piechotkowie M i K., *Bramy nieba - bóżnice drewniane*, Warszawa 1996.
5. Verbin M, *Wooden Synagogues of Poland in the 17 and 18 Century*, Wolfson, Herzliya Museum.
6. Wiśniewski T., *Bóżnice Białostoczczyzny*, Białystok 1992.